

Hamerli Petra*

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR–OLASZ KAPCSOLATOK VÁZLATA

THE ASPECTS OF THE HUNGARIAN–ITALIAN RELATIONS IN THE INTERWAR PERIOD

ABSTRACT

In my paper I would like to present the most significant aspects of the Hungarian–Italian relations in the Interwar Period, which is my main research topic. The two States' political interests met after World War I, but in the first years (1918–1927) they both were cautious, and oscillated between the approach to each other and to the Little Entente States. After signing the Treaty of Friendship on 5 April 1927, the Hungarian–Italian cultural, political and economic relations were blooming. The first step – which can be considered as a vehicle of the diplomatic relations – was the strengthening of their cultural ones, of which most important result was the foundation of the Hungarian Academy in Rome. The Italian–Hungarian diplomatic collaboration was concentrating mainly on the common support of the separatists in Yugoslavia (Ustasha Movement, Internal Macedonian Revolutionary Organization) to move the disintegration, or, at least, the weakening of the South-Slavic State, and on the Hungarian Treaty Revision, which was supported by Italy. These aspirations could become partly successful just from the end of the 1930s, when Germany also took part in their realization. Regarding the economic relations, bilateral agreements were made which cannot be considered to be really significant. From 1934 to 1938, by the Roman Protocols signed on 17 March 1934, a trilateral collaboration began, as Austria joined to Hungary and Italy, which made the economic relations to be a bit successful. From 1936 the German influence increased in Central-Europe, and after the Anschluss in 1938 it became a determining factor in the formation of the Italian–Hungarian relations, too.

1. A két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok szakaszai

Tanulmányomban a két világháború közötti időszak magyar–olasz kapcsolatainak alakulását kívánom bemutatni, felvázolva a főbb szempontokat. Ezekben az évtizedekben Olaszország jelentette Magyarország egyik legfontosabb politikai partnerét. Együttműködésük különösen az 1927 és 1934 közötti esztendőkk-

* Hamerli Petra, doktorjelölt – doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola – Università degli Studi di Roma „La Sapienza”, Dottorato di ricerca in storia dell'Europa.

ben volt virágzó, amelyet disszertációmban részletekbe menően vizsgálok. Jelen írásomban azt kívánom bemutatni, hogy a két állam kapcsolatai mely területen voltak igazán intenzívek, és melyek voltak azok a tényezők, amelyek hatottak alakulásukra.

Az első világháborút az antant hatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia között lezáró, 1918. november 3-án kötött padovai fegyverszünet aláírását követően puhatolózó tárgyalások indultak meg Magyarország és Olaszország között, és a két állam kapcsolatainak céljai, irányelvei alapvetően azonosak maradtak az általam vizsgált időszakban, amely az 1943-as esztendővel zárult. Az ez év júliusában bekövetkezett szicíliai partraszállást követően a már az 1930-as évek végétől hanyatló Fasiszta Párt és vezetője, Benito Mussolini olasz miniszterelnök (1922–1943) megbukott, ugyanis a Fasiszta Nagytanács az 1943. július 24-ei ülésén – Dino Grandi¹ határozati javaslata nyomán, amelyben a politikus felelőssé tette Mussolinin, amiért Németország igájába hajtotta az olasz államot – leszavazta a Ducét, így segítve hozzá III. Viktor Emánuel királyt (1900–1946) ahhoz, hogy felmenthesse őt tisztségéből. Ez másnap meg is történt, s a király Pietro Badogliót nevezte ki az Olasz Királyság miniszterelnökévé. A királyság szeptember 3-án letette a fegyvert, amit német megszállás követett. Szeptember 9-én a Harmadik Birodalom egy észak-olaszországi bábállam létrehozása mellett döntött, amelynek élére Mussolinin állították. Így született meg a Salò-i (Szocialista) Köztársaság,² aminek eredményeképp hazánk 1945-ig gyakorlatilag két „Olaszországgal” tartott kapcsolatot, ami gyökeresen megváltoztatta az 1918 és 1943 közötti időszak magyar–olasz kapcsolataiban fellelhető, egységesnek tekinthető irányelveket.

Eddigi kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy az alapvetően egységes elvek ellenére a két világháború közötti időszak magyar–olasz kapcsolatai négy szakaszra oszthatóak, amelyeket az alapján különíthetünk el, hogy a két állam viszonyát hogyan, milyen irányban befolyásolták a rájuk ható – többnyire külső, nemzetközi – tényezők. A szakaszok a következők voltak: 1. 1918–1927 (a puhatolózás évei, a padovai fegyverszünet megkötésétől az olasz–magyar barátsági szerződés aláírásáig), 2. 1927–1934 (a barátság virágkora, a barátsági szerződés megkötésétől a római jegyzőkönyvek aláírásáig), 3. 1934–1938 (a római paktum évei, a magyar–olasz–osztrák blokk fennállásának ideje a római jegyzőkönyvek aláírásától az Anschlussig), 4. 1938–1943 (Németország árnyékában, az Anschlussból az Olasz Királyság kapitulálásáig).³

A következőkben azt mutatom be, hogy milyen tendenciák figyelhetőek meg a fenti szakaszok során, s melyek voltak azok a tényezők, amelyek az 1918 és 1943 közötti időszak magyar–olasz kapcsolatainak egészén végigvonultak. Tekintve, hogy az olasz–magyar barátság virágkora az 1927 és 1934 közötti időszak volt, a legtöbb esemény ebben a periódusban történt, aminek eredményeképp ezeket az éveket hosszabban tárgyalom a többi szakasznál. Mivel a terjedelmi korlátoknál fogva lehetetlen vállalkozás lenne mindent aprólékosan kifejteni, jelen tanulmá-

nyommal céloim nem a részletekbe menő feltárás, hanem eddigi kutatási eredményeim összefoglalása.

2. A puhatolózás évei

Az első világháború végét jelentő fegyverszünetek⁴ aláírását követően Magyarország és Olaszország között óvatos puhatolózás indult meg a diplomáciai kapcsolatok felvétele, majd megerősítése érdekében.⁵ Ezzel megkezdődött az időszak magyar–olasz kapcsolatainak *első szakasza*, amely 1927. áprilisáig tartott. E kilenc évet a „puhatolózás” idejének tartom, mivel ezeket az esztendőket alapvetően egyfajta ingadozás jellemezte az egymással való együttműködés, illetve a háborút követően alakuló, majd 1920–1921 során revízió- és Habsburg-restauráció ellenes blokkba (kisantant) tömörülő utódállamokhoz⁶ – Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (Jugoszlávia) és Románia – történő közeledés között. Bár a párizsi békekonferencia (1919) rendelkezései nyomán kialakult status quo fennmaradásában sem Magyarország, sem Olaszország nem volt érdekelt, a jószomszédi viszony fenntartását ekkor még mindkét állam fontosnak tartotta. Az ingadozás oka éppen ebben rejlett, hogy egyfelől mind a magyar, mind az olasz vezetők felismerték a két ország között fennálló politikai érdekközösséget, másfelől viszont tisztában voltak azzal, hogy esetleges együttműködésüket a szomszédaiak ellenük irányuló politikai lépésként értékelhetik.

Külpolitikáját tekintve, Olaszország elsősorban abban volt érdekelt, hogy befolyása alá vonja a Földközi-tengert. Ennek eléréséhez nemcsak az észak-afrikai gyarmatosításra (Líbia, Eritrea, Etiópia) volt szükség, hanem arra is, hogy Olaszország beltengerévé tegye az Adriát, amely öbölként kapcsolódott a Földközi-tengerhez. Így az olasz külpolitikai célok elérésének első feltétele az adriai rivális, Jugoszlávia kiiktatása volt, amellyel Olaszország nem mellesleg a Balkánon és Közép-Európában is megvethette a lábát.⁷ Ennek megfelelően ez utóbbi két területen az olasz külpolitikát főként a Jugoszláviához való viszony mozgatta. Magyarország ebben a viszonyrendszerben a jugoszláv állam gyengítését volt hivatott elősegíteni,⁸ ami különösen megmutatkozott a horvát és macedón szeparatisták támogatása esetében, amely a magyar–olasz együttműködés egyik fontos pontját jelentette a vizsgált időszakban. Ezen túl Magyarország – Ausztria mellett – támaszpontot jelentett az Adria beltengerré tételét Északról biztosító Közép-Európa-térségben is.

Magyarország fő külpolitikai célja az első világháború után területi integritásának megőrzése, majd a trianoni békeszerződés aláírását (1920. június 4.) követően annak revíziója lett, amihez a kisantant fellazításán át vezetett az út.⁹ A magyar politikai elit ezt kétféle módon – az utódállamok között legértékesebbnek tartott Jugoszláviához való közeledéssel, illetve az Olaszországgal kialakított szövetség révén – tartotta kivitelezhetőnek.¹⁰

Az 1920-as évek közepén Rómában inkább a jugoszláv orientáció került előtérbe. Ennek legékezebb bizonyítéka az Olaszország és Jugoszlávia között 1924. január 27-én aláírt római egyezmény, amely lehetővé tette az 1920. november 12-én kelt rapallói szerződésnek köszönhetően négy évig fennálló Fiume Szabadállam Olaszországhoz csatolását.¹¹ Bár Magyarország és a délszláv állam között nem jött létre politikai megállapodás, ebben az időszakban a magyar kormány is elsősorban arra törekedett, hogy a jugoszlávokkal építsen ki szorosabb kapcsolatokat, amire az 1924-ben belgrádi magyar követté kinevezett Hory András kapott megbízatást.¹² A jugoszláv–magyar tárgyalások, amelyek ettől kezdve gyakorlatilag 1926 végéig zajlottak, nem vezettek konkrét eredményre.¹³ Csalódott a jugoszláv irányvonalban Mussolini is, miután a délszláv állam nem vállalkozott a Dalmáciában élő olaszoknak különféle kiváltságokat juttató, 1925. július 20-án aláírt Nettuno-konvenciók ratifikálására.¹⁴

Ezt követően – mint a fasizmus egyik hivatásos történésze, Rodolfo Mosca írta – *„Magyarország és Olaszország felismerték, hogy történelmi és kulturális értékeik tekintetében egymás egyedüli, méltó társai Közép-Európában, s természetes szövetségeseik”*.¹⁵ Magyarországon a miniszterelnök, Bethlen István fogalmazott meg hasonlót, aki a „szláv veszély” megelőzése érdekében szorgalmazta a magyar–olasz szövetség megkötését.¹⁶ Olaszországnak főként a már 1918-ban körvonalazódó Badoglio-terv kivitelezéséhez volt szüksége Magyarországra. A terv, amely mellett Mussolini 1926 őszére kötelezte el magát végleg, Jugoszlávia bekerítését, illetve belső ellentéteinek propaganda segítségével történő fokozását, belülről történő felbomlasztását célozta.¹⁷

Ezt követően az olasz politikai vezetés első lépésként kulturális téren közeledett Magyarországhoz, amelynek kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno gróf közismerten szorgalmazta a külföldi magyar intézetek megnyitását a magyarság és más népek közötti tapasztalatcsere, valamint a nemzet kulturális értékeinek a külfölddel történő megismertetése érdekében.¹⁸ Ebben az összefüggésben a kultúrdiplomácia főként mint a politikai kapcsolatfelvétel eszköze jelent meg az olasz politikában, azonban Klebelsberg olaszországi látogatásának kézzelfogható eredménye – a Római Magyar Intézet (ma: Római Magyar Akadémia) és a római magyar tanszék felállításáról való megállapodás 1927. március 16-án – az időszak magyar–olasz kapcsolatainak legjelentősebb hozadékaként tekinthető, miután ezek az intézmények mindmáig¹⁹ a Klebelsberg, illetve az Akadémia első igazgatója, Gerevich Tibor által lefektetett alapok mentén működnek.

A magyar–olasz viszony első szakaszának jelentőségét elsősorban az adja, hogy ekkor alakult ki a két állam külpolitikai koncepciója, amelyek a későbbiekben a konkrét kapcsolódási pontok kiépülésének alapjául szolgáltak.

3. A barátság virágkora

Klebelsberg Kuno látogatása a kapcsolatok *második szakaszának* nyitányaként tekinthető, amely 1927. április 5-től – az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és döntőbírósi szerződés megkötésétől – 1934. március 17-ig – a szövetséget Ausztriával kibővítő római jegyzőkönyvek aláírásáig – tartott. E hét évben – amely alatt a magyar–olasz kapcsolatok igencsak sokrétűek voltak – véleményem szerint három kisebb „alszakasz” figyelhető meg, amelyet az időszakban kormányt alakító három miniszterelnök nevével – Bethlen István (1921–1931), Károlyi Gyula (1931–1932), Gömbös Gyula (1932–1936) – fémjelezhetünk.

Ami Bethlen István miniszterelnökségének erre az időre eső éveit (1927–1931) illeti, a magyar–olasz kapcsolatok ekkor bontakoztak ki igazán.²⁰ E négy év során alakultak ki a diplomáciai kapcsolatok azon fogódzói, amelyek aztán Mussolini 1943-ban bekövetkező bukásáig a két állam politikai együttműködésének legfontosabb pontjait jelentették. Ezzel egy időben élénk kulturális kapcsolatok bontakoztak ki, amelyek korszakunkban főként az olyan politikai lépéseket szolgálták, mint például a revíziós propaganda, de ugyanakkor az irodalom, vagy a képzőművészet terén önállóan is fejlődésnek indultak. Úgy vélem, hogy – noha a fő cél a politikai együttműködés volt – a kulturális kapcsolatok tudtak máig tartó hatásúvá fejlődni. Mindazonáltal a Horthy-korszakban, illetve az olasz fasizmus idején a közös diplomáciai lépések voltak igazán látványosak, és a diplomáciai viszony tekinthető intenzívnek és jelentősnek. A gazdasági kapcsolatok – melyeket az olasz diplomácia szintén igyekezett eszközként felhasználni céljai eléréséhez – sokkal kevésbé voltak sikeresek, miután egyik állam sem bírt olyan erős gazdasággal, hogy akár külön-külön, akár együttesen felveheték volna a versenyt Németországgal ezen a téren. Így az 1928. július 4-én aláírt olasz–magyar kereskedelmi egyezmény, bár fontos kereskedelmi partnerekké tette a két államot, nem hozott jelentős eredményeket.²¹

Magyarország és Olaszország között a tárgyalások már 1926–1927 fordulóján megkezdődtek, s 1927 januárjában Bethlen István római útjának időpontját is kitűzték, április első napjaira. Ugyancsak januárban az addig a jugoszláv–magyar közeledés előmozdításával megbízott Hory Andrást Rómába helyezték át, ahol 1934-ig teljesített külügyi szolgálatot. Klebelsberg látogatása a kulturális együttműködés megalapozásán túl kétségtelenül Bethlen politikai természetű utazását volt előkészíteni, ily módon a kulturális közeledés a diplomáciai kapcsolatok ugrodészkájaként tekinthető. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint Klebelsberg Kuno nyilatkozata, amelyben a következőképpen fogalmazott római útjának eredményeiről a korszak egyik legnépszerűbb lapja, Az Est tudósítójának, Balla Ignácnak: „*Olaszországban a magyar ügynek igaz barátaira találhattam és a magyar–olasz szellemi együttműködés további nagy akciójában sikerült a legegészségesebb alapokat lefektetnem. Mussolini kormánya részéről a legnagyobb előzékenységet tapasztalhattam minden téren.*”²²

Bethlen régóta beharangozott, majd 1927 áprilisában megvalósult látogatásának hivatalos indoka a fiumei kikötő magyar használatba vételének megtárgyalása volt, amelyet Mussolini még 1926 őszén ajánlotta fel Bethlennek. A nagylelkűnek tűnő javaslat valódi célja Magyarországnak a Badoglio-tervbe történő bevonása volt.²³ Az ajánlatra Horthy Miklós magyar kormányzó 1926. augusztus 29-én, a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmából elmondott beszédét követően került sor, amely több hazai kutató véleménye szerint cselekvésre készítette Olaszországot azáltal, hogy az olaszok által nemkívánatosnak tartott magyar–jugoszláv meg egyezést vetítette elő.²⁴ Teljes mértékben egyetérték azzal, hogy a beszéd célja ez volt, azonban úgy vélem, hogy Horthy szavai ezen túlmenően a revíziós politikát is sugallták.²⁵

A Bethlen–Mussolini találkozó a már említett barátsági szerződés aláírásával végződött, amelynek titkos záradéka a mindkét fél érdeklődésére számot tartó politikai kérdések esetében kölcsönös támogatást helyezett kilátásba.²⁶ E mondatot a gyakorlatban úgy kell értelmezni, hogy Olaszország a magyar revíziós törekvések támogatásához, Magyarország pedig az olaszok jugoszláv-ellenes törekvéseinek kivitelezéséhez ígért segítséget. Ez a két elem jelentette ugyanis az 1927 és 1934 közötti magyar–olasz kapcsolatok sarkalatos pontjait.

A jugoszláv-ellenes olasz törekvésekben játszott magyar szerep kiváló példa arra, hogy két állam diplomáciai kapcsolatai nem vizsgálhatóak pusztán bilaterális alapon. Olaszországnak a fentiekben vázolt külpolitikai céljai eléréséhez elengedhetetlen lépést jelentett az Adria és a Balkán irányába történő terjeszkedés legfőbb gátját jelentő Jugoszlávia kiiktatása.²⁷ Az 1920-as évek közepére kiforrottak a magyar politikai elképzelések is, amelyekbe remekül illeszkedtek a délszláv állam gyengítését célzó olasz aspirációk. Utóbbiak kivitelezésére az etnikailag rendkívül sokszínű, ám a szerb Karađorđević-dinasztia által erősen centralizált Jugoszláviától elszakadni kívánó szeparatista csoportok kínálták a legjobb lehetőséget. Noha függetlenségük érdekében szervezkedtek a koszovói albánok és a montenegróiak is, a két legjelentősebb szeparatista csoport a macedónok és a horvátok körében formálódott.

A 19. század végén alapított Belső Macedón Forradalmi Szervezetben (VMRO) mind a magyar, mind az olasz kormány kitűnő eszközt látott Jugoszlávia gyengítéséhez, így 1927 folyamán kiépítették kapcsolataikat a macedón vezetőkkel. A VMRO-val való kapcsolatokat azonban beárnyékolta, hogy a szervezet sorozatosan terrorcselekményeket követett el, s a gyilkosságok nem ritkán a macedón párt különféle frakciói közötti belviszály eredményeképp történtek. Ez pedig egyfelől igencsak kompromittálónak bizonyult a szervezettel kapcsolatban álló külföldi politikusok számára, másfelől csökkentette a VMRO tekintélyét is,²⁸ aminek következményeképp a szervezet egy idő múlva nem tudta betölteni azt a szerepet, amelyet a magyar és az olasz diplomácia a kisantant, illetve Jugoszlávia gyengítésében szánt neki. Sokkal többet lehetett remélni a horvát szeparatistákról, akiknek

szerveződése gyakorlatilag két szálon futott. Az előbb Stjepan Radić, majd 1928. július 20-án bekövetkezett halálát követően Vladimir Maček által vezetett Horvát Parasztpárt egy mérsékelt szeparatista irányvonulat képviselt, amely – noha végcélul Horvátország függetlenségét tűzte ki – végső soron hajlandónak mutatkozott a szerb vezetésű kormánnyal való, kompromisszumos megegyezésre is.²⁹ A radikálisabb szárnyat Ante Pavelić vezette, aki előbb jogpárti képviselő volt, majd – miután I. Sándor jugoszláv király 1929. január 6-án proklamálta országában a diktatúrát – Olaszországba emigrált, ahol Mussolini segítségével megalapította a Horvátország függetlenségét akár fegyverrel is kivívni kész Usztasa Mozgalmat.³⁰ A magyar és az olasz kormányok mind Mačekot, mind Pavelićet készséggel támogatták. Ennek legfőbb „eredménye” az lett, hogy Magyarországot és Olaszországot – amelyek 1932-ben táborokat létesítettek az usztasák számára – az 1934. október 9-én történi marseille-i merénylet előkészítésével vádolták a jugoszlávok és a csehszlovákok, s a botrányt csak azért sikerült viszonylag hamar elcsitítani, mert ez idő tájt Franciaország éppen közeledni kívánt Olaszországhoz, és nem állt érdekében megbüntetni sem az olasz államot, sem annak barátait.³¹

A macedón és a horvát szeparatisták támogatásának vizsgálata³² meglepő eredményhez vezetett, ugyanis annak ellenére, hogy Jugoszlávia felbomlásztásában főként Olaszország volt érdekelt, mindkét szeparatista csoport vezetőivel a magyar politikusok vették fel először a kapcsolatot, s aztán a magyarság közvetítésével bontakozott ki az Olaszországgal való együttműködés. Korszakunkban a jugoszláv-ellenes törekvések nem vezettek kézzelfogható eredményre, azonban a II. világháború alatt, 1941-ben létrejött a Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska, NDH), amelynek élére az olaszok hathatós támogatásával Ante Pavelić került. Az olasz és német megszállási övezetekre osztott bábállam a háború végéig, 1945-ig állt fenn.

A jugoszláv-ellenes törekvések támogatásáért cserébe a magyar kormány a revíziós célok támogatását³³ várta Olaszországtól. 1926–1927 fordulójára az antant megszüntette Magyarország katonai és pénzügyi ellenőrzés alatt tartását, amit a magyar kormány hatalmas diplomáciai sikerként könyvelhetett el.³⁴ Ezt követően megkezdődhetett az úgynevezett „aktív” külpolitika, amely nyíltan hirdette, hogy a magyar kormány elsődleges célja a trianoni békeszerződés revíziója volt.³⁵ Bár a magyar politikai elit túlnyomó többsége békés, tárgyalásos úton megvalósuló békerevíziót kívánt, a vezetésnek fel kellett készülnie egy esetleges támadásra az utódállamok részéről, amelyektől a revízió esetén területeket csatolnának el. Ehhez pedig a békefeltételek által 35 ezer főben maximalizált létszámú, csekély felszereléssel bíró hadsereg nem volt elegendő, így a revízió előkészítésének első lépése Magyarország felfegyverzése volt. Arról, hogy Olaszország ebben Magyarország segítségére lesz, Bethlen és Mussolini már a barátsági szerződés aláírásakor megállapodtak,³⁶ s 1928 januárjában Szentgotthárdnál lebukott az egyik, gépalkat-résznek álcázott fegyverszállítmány. Az eset hatalmas botrányvá dagadt a kisan-

tant-államoknak – elsősorban Eduard Beneš Csehszlovákiájának – köszönhetően, ám az olasz vezetés kijelentette, hogy továbbra is támogatni fogja Magyarországot az ehhez hasonló akciókban.³⁷

Bár a szakirodalom inkább az angolok propagandatevékenységét emeli ki a revízió kapcsán, az olasz források és a korabeli visszaemlékezések más megvilágításba helyezik a kampány hátterét. Nem sokkal az olasz–magyar barátsági szerződés aláírását követően, 1927. június 21-én egy nagy-britanniai sajtómágnásnak, Lord Harold Sidney Harmsworth Rothermere-nek köszönhetően, „Magyarország helye a nap alatt” címmel olyan cikk látott napvilágot a brit *Daily Mail* című napilapban, amely nyíltan bírálta a trianoni békeszerződésben foglaltakat.³⁸ Úgy vélem, hogy a cikk megjelenésének időpontja – az olasz – magyar barátsági szerződés aláírása után néhány hónappal – is feltételezi, hogy Benito Mussolini szerepet játszhatott a kampány elindításában. Ezt tanúsítja Rothermere visszaemlékezése is.³⁹ Mussolini maga is több beszédben kitért a Trianonban aláírtak revideálásának szükségességére, aminek köszönhetően rendkívüli népszerűségre tett szert Magyarországon. Hiba lenne azonban naiv, fennkölt következtetéseket levonni Mussolini beszédeiből. Mint később kifejtésre kerül, maguk a beszédek is, és más források is tanúsítják, hogy Mussolini a magyar revízió melletti propaganda során a „sacro egoismo”, azaz „szent önzés” jegyében elsősorban az olasz diplomáciai érdekeket tartotta szem előtt, azaz Trianon revízióját az olasz külpolitikai aspirációk szolgálatába lehetett állítani.⁴⁰ Ezzel magyarázható, hogy Olaszország hangsúlyosan támogatta Magyarország igényét a Délvidéket illetően, ugyanis ha e régió visszakerült volna Magyarországhoz, az Jugoszlávia felbomlását, gyengülését segítette volna elő.

Az olasz vezetés korántsem volt ennyire lelkes, amikor Magyarország Erdély visszaszerzéséről tett említést, azaz Romániával szemben támasztott követeléseket. Románia esete a Bethlen-kormány idején a magyar–olasz kapcsolatok egy gyenge pontját jelentette, ugyanis a Bánát területének hovatartozása végett fennálló jugoszláv–román ellentétek végett Románia is a jugoszláv-ellenes olasz törekvések egyik lehetséges támogatójaként szerepelt az olaszok elképzelésében. Ennek eredménye volt az 1926. szeptember 16-án aláírt olasz–román barátsági szerződés, amelyet a felek négy évre kötöttek.⁴¹ A revíziós propaganda feltűnő olasz támogatása végett 1930-ra a két állam viszonya megromlott, s a szerződés nem került meghosszabbításra.

1927-ben azonban még más volt a helyzet, és Mussolini két szövetségese, Magyarország és Románia közelítésén fáradozott. Ennek alapját Harrer Ferenc bécsi magyar követ 1919-ben vázolt tervezete adta, amely olasz bábáskodás alatt megvalósuló román–magyar unió megvalósítását szorgalmazta. A tervvel egyetértett Bethlen is, aki feltételként Erdély kérdésének rendezését szabta,⁴² ugyanis úgy vélte, hogy a románokkal való szövetség megállíthatja a közös ellenfélként számon tartott Szovjetunió terjeszkedését.⁴³ A terv kivitelezésének legfőbb akadályát az

erdélyi magyar optánsok ügye jelentette, amelyet Olaszország – miután mind a román, mind a magyar kormány hozzá fordult támogatásért – mindkét szövetségeseinek kedvezve igyekezett megoldani. Az 1929-ben zajló San Remo-i tárgyalások alkalmával Olaszország közvetíteni igyekezett a két fél között, majd 1930-ban Hágában, a jóvátételi konferencián javaslatot tett az úgynevezett Agráralap létrehozására (1930. április 28.), s a nagyhatalmak lemondtak az eddig még nem kifizetett magyar jóvátétel összegéről oly módon, hogy azt a magyar kormány az optánsok kártérítésére fordíthatta.⁴⁴ Az erdélyi magyar optánsokat végeredményben – az olasz Iginio Brocchi gazdasági szakember javaslata nyomán – Magyarországnak kellett kártalanítania oly módon, hogy a Románia részére fizetendő jóvátételt a román kormánynak a kártérítésre kellett fordítania.⁴⁵ Ez az eset jól érzékelteti Olaszország némelykor kétkulacsos politikáját, s azt, hogy lépéseit úgy igyekezett alakítani, hogy azok minden esetben az olasz politikai céloknak kedvezzenek.

Románia esete érzékelteti azt is, hogy a magyar–olasz szövetség önmagában egyik állam céljainak eléréséhez sem volt elegendő, s bilaterális kapcsolataikat időről időre megpróbálták más országok blokkba vonásával kiegészíteni. Az olasz politikai elit számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy Olaszországnak Magyarországgal szemben Ausztriára is támaszkodnia kell a Közép-Európát illető célkitűzéseinek sikerre viteléhez. Ennek megfelelően Olaszország szorgalmazta a hármas – elsősorban gazdasági – blokk megteremtését Ausztria bevonásával, ami a római jegyzőkönyvekkel részben sikerült is.⁴⁶ Ennek első lépése a jobboldali Heimwehr-mozgalom támogatása volt, amelynek hatalomra segítségével mind Bethlen István magyar miniszterelnök, mind Mussolini a céljaiknak megfelelő, ideológiailag hasonló berendezkedés létrejöttét remélte Ausztriában.⁴⁷

Magyarország elsősorban Németország bevonásában volt érdekelt, amelynek szintén érdekében állt a versailles-i békerendszer felülvizsgálata. Bethlen elgondolása szerint a német–magyar–olasz blokk azt eredményezte volna, hogy Németország és Olaszország ellensúlyozták volna egymás hegemon törekvéseit, miközben együttes erővel elősegítették volna a trianoni békeszerződésben foglaltak revízióját, biztosítva Magyarország felemelkedését és azt, hogy a magyarság ismét a nagyhatalmak között kapjon helyet Közép-Európában.⁴⁸ E terv kivitelezéséhez a német–olasz közeledés előmozdítására volt szükség, amelyre különösen Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt történtek törekvések. Ez nehéznek bizonyult, miután Olaszország viszonylag korán felismerte a Harmadik Birodalom hegemon törekvéseit, amelyek saját külpolitikai céljait veszélyeztették.

1929-ben kirobbant a gazdasági világválság, amely Európában 1930–1931-re éreztette igazán a hatását. A Bethlen-kormány nem tudta megfelelően kezelni a gazdasági nehézségeket, ezért 1931 augusztusában Károlyi Gyula váltotta őt a miniszterelnöki poszton. Károlyi miniszterelnöksége alatt a magyar politikai közép-pontjában a gazdasági helyzet rendezése állt, melynek érdekében a vezetés készen állt arra is, hogy kompromisszumokat kössön akár Franciaországgal, akár a kisan-

tant-államokkal. Ennek érdekében a diplomáciában háttérbe szorultak a revíziós célok. Olaszország is elsősorban az európai gazdasági együttműködés kiépítését célozta, természetesen olyan módon, hogy abból ő maga profitáljon, gazdasági befolyáshoz jutva Közép-Európa térségében. Iginio Brocchi egy olasz–osztrák–magyar vámuniós tervet szövögetett, amelyet 1929 szeptemberében vázolt fel az érintett államoknak. Ezekben a hónapokban több olyan tervezet született – Beneš-terv, Tardieu-terv⁴⁹ –, amelyek a közép-európai államok gazdasági kooperációba vonását tűzték ki célul. Magyarország az elképzelések mindegyikét mérlegelni igyekezett, ami a magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok átmeneti elhidegülését eredményezte a Károlyi-kormány idején.

A gazdasági együttműködések sorában felmerült a német–osztrák vámunió lehetősége is, amelyet az európai államok félelemmel teli ellenzéssel fogadtak, mivel az Anschluss előszobájaként értékelték azt.⁵⁰ Ez a helyzet kedvezett a Brocchi-tervnek, amelyet Olaszország azért szorgalmazott, mert a terv megvalósulása lehetővé tette volna számára a vágyott gazdasági térnyerést a Duna-medencében. Az elképzelés eredetileg egy olasz protektorátus alatti osztrák–magyar megegyezést célt. Az így létrejött olasz–osztrák–magyar preferenciális kereskedelmi zónát Brocchi kibővítette volna Jugoszláviával.⁵¹ Tekintve, hogy Brocchi ötletének megvalósulása esetén Ausztria nem Németországgal lépett volna gazdasági szövetségre, Franciaország és Anglia nem ellenezte az elképzelést. Noha a vámunió Ausztria ellenállása miatt nem jött létre, Magyarország és Olaszország a Brocchi-terv preferenciái szellemében hosszabbította meg az 1928-as kereskedelmi egyezményt. Az így, 1931. július 21-én aláírt szerződés „semmeringi megállapodások” néven ismert.⁵²

1932 októberében Magyarországnak Gömbös Gyula személyében ismét új miniszterelnöke lett, akinek fő célja az volt, hogy a már ismertetett, Bethlen által megfogalmazott elgondolás nyomán a magyar–olasz szövetséget Németországgal egészítse ki. Gömbös első külföldi útja – 1932. november 10-én – Rómába vezetett, ahol megállapodott Mussolinival a Bethlen-kormány idején lefektetett diplomáciai kapcsolatok megerősítéséről. Ezzel kezdetét vette az 1927 és 1934 közötti magyar–olasz kapcsolatok harmadik „alszakasza”, amelyben ismét a revíziós elképzelések olasz támogatása, valamint a horvát szeparatisták nagyfokú segítése jelentette a legfontosabb pontokat.

1933 januárjában újabb Magyarországnak szánt fegyverszállítmány bukott le, ezúttal Hirtenbergnél, amelyből csak azért nem kerekedett a pár évvel azelőttihez fogható botrány, mert a franciák ez idő tájt az olaszokhoz való közeledésre törekedtek.⁵³ Szintén ebben a hónapban történt egy olyan fordulat, amely a későbbiekben jelentősen befolyásolta a magyar–olasz viszony alakulását, ez pedig Adolf Hitler német kancellárrá történő kinevezése volt. A nagyhatalmak számára hamar egyértelművé vált, hogy az új német vezetés expansionista politikát tűzött napirendre, amelyet a többi állam háttérbe szorításával kívánt megvalósítani. Hogy

ennek elejét vegye, Mussolini 1933. március 8-án négyhatalmi paktumot javasolt Olaszország, Franciaország, Nagy-Britannia és Németország között. A tervezet szerint a négy állam együttesen határozná meg a követendő politikai irányvonalat, s nem zárkózna el a versailles-i békerendszer revideálásától.⁵⁴ A tervezet ennek fényében vérmes reményeket keltett Magyarországon, ám a franciák ellenállása végett a revízió nem kerülhetett bele a paktum végleges szövegébe. Mivel az elsődleges szempontot a németek visszaszorítása jelentette, Mussolini beleegyezett a módosításba,⁵⁵ így a szerződést 1933. június 7-én a francia változat elfogadását követően írták alá.⁵⁶ Különösen az olasz dokumentumokból világlik ki az a csálódottság, amelyet a paktum ilyen formában történő aláírása keltett Magyarországon, azonban a magyar kormány a körülményeket tette felelőssé az ügy miatt. Ennek köszönhetően a paktum kudarcra nem érintette negatívan a magyar–olasz kapcsolatokat.

A Gömbös-kormány idején sikerült nyélbe ütni az olasz–osztrák–magyar gazdasági együttműködést is, amelynek részleteit a felek a római jegyzőkönyvekben fektették le., amelyek 1934. március 17-én történő aláírása fordulatot jelentett a magyar–olasz kapcsolatok történetében, mivel ettől kezdve hármaskörrel beszélhetünk.

4. A római paktum évei

A római jegyzőkönyvek aláírásával kezdetét vette a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok általam kijelölt *harmadik szakasza*, amely az olasz–osztrák–magyar blokk fennállásának jegyében telt. Ugyanakkor ebben az időszakban visszafordíthatatlanul és megállíthatatlanul erősödött a német térnyerés, amely mind az olasz, mind a magyar politika alakulására hatással volt.

Olaszország ekkor kezdte meg expanzionista politikáját az 1935-ben kirobbant abesszin krízissel, melynek eredményeképp 1936-ban gyarmatként megszerezte Etiópiát. E lépés negatív hozadékaként Franciaország és Nagy-Britannia agresszornak minősítették Olaszországot, amelynek ezt követően a nagyhatalmak közül nem maradt más lehetséges szövetségese, mint Németország.⁵⁷ Ennek eredményeképp sor került egy titkos szerződés aláírására Németország és Olaszország között (1936. október 25.), amely a Berlin-Róma tengely létrejöttét eredményezte. Úgy tűnt, hogy ezzel valóra válnak Gömbös Gyula álmái, aki egyébként a *Magyarság* című jobboldali ellenzéki napilap hasábjain már 1927-ben használta a „Berlin és Róma tengelye” kifejezést.⁵⁸

Magyarország és Olaszország evidensnek tartotta, hogy Németország támogatni fogja a magyar revíziós törekvéseket, ezért Mussolini az 1936. november 1-jén elmondott milánói beszédben kifejtette, hogy az első világháborút követően Magyarországot érte a legnagyobb igazságtalanság, mivel magyarok milliói élnek az aktuális országhatárokon kívül. Mint az olasz vezető kifejtette, Olaszország a

legteljesebb barátsággal viseltetik Magyarország iránt, és talán a közeljövőben alkalom nyílik arra, hogy ezt a baráti érzést az olaszok tettekben is kinyilvánítsák.⁵⁹ A náci birodalom egyik fő ideológusának tartott Rosenberg azonban kijelentette, hogy Németország nem hajlandó nagyszabású revizionista törekvések támogatására, azonban a németek csakhamar felismerték, hogy Magyarország revíziós céljait a németek szolgálatába lehet állítani.

Gömbös 1936-ban bekövetkezett halála után Magyarország miniszterelnöke Darányi Kálmán lett, aki törekedett arra, hogy Magyarország mérsékelje a német orientációt, és ismét fokozottabban támaszkodjon Olaszországra. Ezen túl nem zárkózott el a kisantant-államokhoz való közeledéstől sem, így azok külön-külön felkereste Kánya Kálmánt, kijelentve, hogy megneemtámadási egyezmény aláírása fejében hajlandóak lennének elismerni Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. Csehszlovákia és Románia esetében Kánya visszautasította az ajánlatot, de – mivel a jugoszlávokkal időközben az olaszok is megegyezésre törekedtek – Jugoszláviának kifejezte tárgyalási készségét. Az olasz–jugoszláv egyezményt azonban 1937. március 25-én aláírták, amit a kisantant másik két állama nyugtalansággal fogadott, mire a jugoszlávok inkább visszaléptek a magyarokkal való tárgyalástól. Így a kisantanttal való megegyezés végül is meghiúsult.

Ekkorra azonban a német térnyerés – s ezzel együtt Olaszország kiszorulása Közép-Európából – azonban egyre nyilvánvalóbbá vált. 1938 márciusában sor került az Anschlussra is, ami az olasz–osztrák–magyar blokk végét jelentette, s a két államot határossá tette Németországgal.

5. Magyar–olasz kapcsolatok Németország árnyékában

Az Anschlussal kezdetét vette Magyarország és Olaszország 1918 és 1943 közötti kapcsolatainak *negyedik szakasza*, amelyet az 1927-ben megkezdett politikai együttműködés – a magyar revízió és a jugoszláviai szeparatisták támogatása – látszólagos sikerre vitele jellemezett. A látszólagosság oka az volt, hogy mivel Adolf Hitler kancellár (1933–1945) az 1930-as évek közepére-végére már vitathatatlanul nagyobb beleszólással bírt az európai ügyekbe, mint Mussolini, a magyar és az olasz államok számára rendkívül kockázatos lett volna bárminemű olyan akció, amely kiválhatta volna esetleg a Harmadik Birodalom nemtetszését, ami azt eredményezte, hogy „szereplőink” a külpolitikai lépéseiket előzetesen egyeztették a berlini vezetéssel. Így ebben az időszakban már nem beszélhetünk kétoldalú magyar–olasz kapcsolatokról és azok sikeréről, miután a magyar revíziós célokat részben megvalósító bécsi döntések, és a Jugoszlávia elleni akciók – Délvidék lerohanása, és a Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska, NDH) kiáltása – nem valósulhattak volna meg Németország hozzájárulása nélkül.

Az Anschlussot követően Hitler következő célpontja a Szudéta-vidék, Csehszlovákia németakta része lett. A német kancellár Magyarország részvétele ese-

tén kilátásba helyezte Szlovákia és Kárpátalja visszaadását a magyaroknak, akik rendkívül csábítónak ítélték meg ezt az ajánlatot, és az akció katonai előkészítése érdekében meghirdették a hadsereg és a katonai infrastruktúra fejlesztésére egy-milliárd pengőt fordító győri programot.⁶⁰ Az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezményvel a nagyhatalmak lehetővé tették Németország számára a Szudéta-vidék bekebelezését, amivel megkezdődött Csehszlovákia felbomlasztása. Az előzetes megállapodás értelmében a magyar kormány előkészületet tett Szlovákia és Kárpátalja megszerzésére. A magyarok először a csehszlovákokkal való tárgyalás útján próbálkoztak, ám ezek nem vezettek eredményre, így hamarosan megszakadtak, ezért Magyarország a tengelyhatalmakhoz fordult. Október 27-én Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter Rómába utazott, hogy Galeazzo Ciano olasz külügyminiszterrel megbeszélje a magyarok és csehszlovákok közötti döntőbíráskodás részleteit.⁶¹ Az ennek eredményeképp, 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés Magyarországnak ítélte Kassa, Munkács és Ungvár városokat, Csehszlovákiának hagyta viszont Pozsonyt és Nyitrát. Dél-Szlovákia java része így is visszakerült az anyaországhoz, és a magyar lakosok többsége is.⁶² Az, hogy az első bécsi döntés Magyarországnak ítélte Munkács és Ungvár városokat, Olaszország közbenjárásának köszönhető, ugyanis a városokat Németország azt követően ítélte a magyaroknak, hogy Mussolini és veje, Ciano felelősséget vállaltak Hermann Göring és Ribbentrop előtt, hogy a magyarok Ruzsinszko – a korabeli dokumentumok ezen a néven említik Kárpátalját – többi részét nem fogják követelni, ha megkapják e fontos stratégiai pontokat jelentő városokat.⁶³

A magyar kormány azonban ennek ellenére is előhozakodott Kárpátalja visszacsatolásának tervével,⁶⁴ amit Olaszország – Németország kezdeti ellenkezését látva – ekkor még nem támogatta.⁶⁵ Amikor azonban Hitler 1939. március közepén engedélyt adott a magyar kormánynak a terület visszacsatolására, Mussolini és Ciano örömet fejeztek ki a magyar siker miatt.⁶⁶ 1939 tavaszán Olaszország megszállta Albániát, amelyet a magyar vezetés ugyanilyen örömmel nyugtázott, s mikor az olasz kormány már berendezkedett a balkáni országban, Villani kifejtette, hogy a megszállás egyértelműen az albán nép érdekeit szolgálja.⁶⁷

Teleki Pál miniszterelnök (1939–1941) célul tűzte ki Erdély viszszerzését is. Mussolini türelemre intette magyar kollégáját, és azt javasolta, hogy Magyarország és Románia próbálja meg tárgyalásos úton rendezni a köztük felmerülő határvitákat. A megbeszélések el is kezdődtek, ám mivel nem haladtak megfelelő ütemben és nem kecsegtettek eredménnyel, a magyarok olasz–német döntőbíráskodásért folyamodtak.⁶⁸ Ciano és Ribbentrop ismét vállalták ezt a szerepet, és 1940. augusztus 30-án sor került a második bécsi döntés aláírására, amellyel Észak-Erdély ismét Magyarországhoz került.

Időközben, 1939. szeptember 1-jén, Lengyelország németek általi lerohanásával kirobbant a II. világháború. Kezdetben Magyarország és Olaszország egyaránt a semlegesség mellett foglalt állást, ám a közismert történelmi tények – Német-

ország hegemón törekvései, befolyása – miatt ez hosszú távon nem volt lehetséges. A háborúhoz Olaszország az Egyiptom elleni hadüzenettel (1940. június), Magyarország pedig a Jugoszlávia lerohanásában való részvétellel (1941. április 10.) csatlakozott. Ennek eredményeképp 1941-ben Magyarország visszakapta a Délvidéket, Olaszország pedig részt vehetett a nevében Független Horvát Állam létrehozásában, amelynek élére az egykor hathatós magyar-olasz támogatást élvező Ante Pavelić került, aki ekkor már sokkal inkább Hitler befolyása alatt állt, mintsem Mussolini követője lett volna.⁶⁹

1943. július 24-én Mussolinit megbuktatták, s helyébe az egykori jugoszláv-ellenes elképzelés kidolgozója, Pietro Badoglio lépett, aki helyreállította a királyság funkcióit Olaszországban, majd 1943 szeptemberében az Olasz Királyság letette a fegyvert, a Mussolini vezetése alatt, német bábállamként megalakult Salò-i Köztársaság pedig Németország oldalán harcolt tovább.⁷⁰ Ezzel a két világháború közötti magyar-olasz kapcsolatok új alapokra helyeződtek, miután hazánk ettől kezdve mindkét olasz kormánnyal kapcsolatokat ápolt.

6. Konklúziók

Összegzésképp elmondható, hogy a Horthy-korszak Magyarországnak egyik legfontosabb politikai partnere Olaszország volt. Noha a kezdeti bizonytalan helyzetben, az 1920-as évek elején a két állam még a szomszédaival is igyekezett jó viszonyt ápolni, ami ingadozást eredményezett az egymással való szövetkezés és a jugoszláv orientáció között, 1927. április 5-én létrejött az olasz–magyar barátsági szerződés, ami virágzó együttműködést teremtett diplomáciai, kulturális és gazdasági téren egyaránt. Utóbbi – a gazdaság – nem tekinthető igazán sikeresnek, s ezen a téren csak az 1934-ben aláírt római jegyzőkönyvek nyomán létrejött olasz–osztrák–magyar blokk kecsegtetett kedvező eredményekkel. A diplomáciai együttműködés elsősorban a magyar revíziós törekvések célba érését, és a Jugoszlávia felbomlásztására, gyengítésére irányuló olasz akciókat szolgálta, miután a két állam kölcsönösen segítette egymást ezek kivitelezésében.

Mint láthattuk, mindkét területen csak részleges siker született – Magyarország csak az elcsatolt területei egy részét tudta visszaszerezni, Jugoszlávia pedig felbomlott ugyan, de ez nem hozta magával a vágyott olasz terjeszkedést –, ugyanis Adolf Hitler német kancellárrá történő kinevezése után Németország fokozatosan kiszorította Olaszországot Közép-Európa térségéből. A kulturális kapcsolatok viszont sikeresnek tekinthetőek, miután az időszakban alapított Római Magyar Intézet – ma Római Magyar Akadémia – mindmáig a Klebelsberg Kuno által lefektetett elvek mentén működik, lehetőséget teremtve a két ország kapcsolatainak ápolására.

JEGYZETEK

1. Dino Grandi (1895–1988) olasz politikus, diplomata. A fasiszta párt hatalomra jutása után előbb (1925-től) külügyi államtitkár, majd 1929–1932-ig külügyminiszter. Ezt követően (1939-ig) londoni olasz követ, majd 1939–1943-ig igazságügyi miniszter volt. A német megszállást követően emigrált.
2. Részletesen, magyarul lásd: Ormos Mária (1987): Mussolini. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 389–405. old.
3. Az általam alkalmazott szakaszok elnevezései is tőlem származnak.
4. Osztrák–Magyar Monarchiával: Padova, 1918. november 3.; Németországgal: Compiègne, 1918. november 11. (Magyarországgal aláírásra került a belgrádi katonai konvenció is 1918. november 13-án.)
5. A padovai fegyverszünetről a Tanácsköztársaság végéig (1918. november 3–1919. augusztus 1.) közötti magyar–olasz kapcsolatokat MA szakdolgozatomban vizsgáltam részletesen, amelynek tanulmány változata publikálásra került: Hamerli Petra (2014): Magyar–olasz kapcsolatok a padovai fegyverszünetről a Tanácsköztársaság végéig. In: Zachar Péter Krisztián (szerk.): Diplomácia, emancipáció és egyházpolitika. Modern Minerva Könyvek 7. Heraldika. Budapest. 154–214. old.
6. Ádám Magda (1981): A Kisantant. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 5. old.
7. Carocci, Giampiero (1969): La politica estera dell'Italia fascista. Editore Laterza. Bari. 13–14. old.
8. Bucarelli, Massimo (2006): Mussolini e la Jugoslavia 1922–1939. B. A. Graphis Editore. Bari. 42. old.
9. Erről lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 128–130. old.
10. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 228. old.
11. Candeloro, Giorgio (1992): Storia dell'Italia moderna. Volume nono. Il fascismo e le sue guerre. Casa Editrice Feltrinelli. Milano. 166. old.
12. Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat Kiadó. Budapest. 149. old.
13. Erről lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 40–53. old.
14. Candeloro, Giorgio (1992): Storia dell'Italia moderna. Volume nono. Il fascismo e le sue guerre. Casa Editrice Feltrinelli. Milano. 166. old.
15. Mosca, Rodolfo (1928): L'Ungheria contemporanea. Zanichelli Editore. Bologna. 173. old.
16. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 140. old.
17. Bucarelli, Massimo (2006): Mussolini e la Jugoslavia 1922–1939. B. A. Graphis Editore. Bari. 11. old.

18. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapportu politici. Copia di telegramma N. 3081/699. Fedele Mussolininak, 1927. január 26.
19. Az 1950-es években a Collegium Hungaricum tevékenysége szünetelt.
20. Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 69-73. old.
21. MNL OL/K 70/334. csomó/1928-II-1-Olaszország. Kereskedelmi szerződés Magyarország és Olaszország között.
22. Az Est. 1927. április 3. 2. „Beszélgetés Milánóban gróf Klebelsberg Kunoval”
23. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 227. old.
24. Hornyák Árpád (2004): A mohácsi beszéd. In. III. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Az integrálódó Európa politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet. Pécs. 272–276. old. és Vizi László Tamás (2013): „Hiszem és remélem, hogy...hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés”. Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények: Történeteszek, geográfusok és regionalisták folyóirata. 2013/4. 7–38. old.
25. Az erre vonatkozó passzus így hangzik: „Hosszú, nehéz idők múltak el, amíg újra megindult a vérkeringés az ország megcsönkített, elernyedtestében, és újra életre kelt a nemzet. Okulva a múltakon, a késő utódok mégis csak megérték azt, hogy még ily nagy bukás után is feltámadás követte a vigasztalan reménytelenséget.” Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 11. old. „A kormányzó beszéde.”
26. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL). Külpolitikai Osztály Reservált Iratai (K 64). 24. csomó. 23. tétel. 1927. 73 res. pol. 1927. Feljegyzés Barcza és Durini beszélgetéséről, 1927. február 19.
27. Részletesen lásd: Bucarelli, Massimo (2006): Mussolini e la Jugoslavia 1922–1939. B. A. Graphis Editore. Bari. 103–115. old.
28. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 83 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. július 20.
29. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Fasc. Rapportu politici. Telegramma n. 6195. 1928. október 17.
30. Soksevits Dénes (2011): Horvátország a 7. századtól napjainkig. Mundus Novus Kiadó. Budapest. 494. old.
31. Részletesen lásd: Ormos Mária (1984): Merénylet Marseille-ben. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
32. Lásd két korábbi tanulmányomat. VMRO támogatása: Hamerli Petra (2015): A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO), Magyarország és Olaszország a két világháború között. Közép-Európai Közlemények, 2015/4. szám. 140–153. old.; Horvát szeparatisták támogatása: Hamerli Petra (2015): The Hungarian-Italian Support of the Croatian Separatism between 1928 and 1934. West Bohemian Historical Review, 2015/ 1. szám. 51–70. old.
33. Lásd részletesen: Hamerli Petra (2014): Olaszország és Trianon. In. Székely Tünde (szerk.): Innováció és kreativitás a tudományban konferenciakötet. Romániai Ma-

- gyar Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége (RODOSZ). Kolozsvár. 101–125. old.; és Hamerli Petra (2015): Olasz propaganda a magyar revízió érdekében, 1927–1936. In: Tavasz Szél – Spring Wind 2015. Esterházy Károly Főiskola. Eger. 491–506. old.
34. Vagnini, Alessandro (2015): Ungheria: la costruzione dell'Europa di Versailles. Carocci Editore. Roma. 192. old.
35. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 133. old.
36. Nemes Dezső (1964): A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 83. old.
37. Documenti Diplomatici Italiani (DDI). Settima serie, vol. 6. 6. irat. Mussolini Durini di Monzának (budapesti olasz követ), 1928. jan. 6.
(Részletes tanulmányom erről: Hamerli Petra: Kísérlet Magyarország újrafelfegyverzésére: a szentgotthárdi fegyverbotrány. In: Döbör András, Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig: Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola által 2014. április 25-én, Szegeden szervezett tudományos konferencia előadásaiból. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2014. 85–94. old.)
38. Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó. Pozsony. 57. old.
39. Rothermere, Harold Sidney Harmsworth (1939): My Campaign for Hungary. Eyre and Spottiswoode, London. 35. old.
40. Mussolini, Benito (2000): A fasizmus doktrínája. Gede Bt, Budapest. 23. old.
41. Caroli, Giuliano (2009): La Romania nella politica estera italiana, 1919–1965: luci e ombre di un'amicizia storica. Nagard Editore. Milano. 99. old.
42. Romsics Ignác (2005): Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei, 1918–1938. In: Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Budapest, Osiris 2005. 135. old. és 170–171. old.
43. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 140–143. old.
44. Aradi Gábor (2002): A san remo-i tárgyalások magyarországi előkészülete. Innen: <http://www.natarch.hu/szemle/20023/aradi.htm>. Utolsó letöltés: 2016. október 21.
45. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1766. Fasc. Rapportii politici. Telegamma. n. 4264.
46. MNL OL/K 70/334. csomó. Magyar–olasz. 1934. 86. Római jegyzőkönyvek.
47. Kerekes Lajos (1973): Az első osztrák köztársaság alkonya: Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Akadémiai Kiadó. Budapest., Murber Ibolya: A felíveléstől a stagnálásig. A Heimwehrek magyar és olasz kapcsolatai, 1927–1929. Külügyi Szemle, 2010/2. szám. 129–172. old.
48. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 140–143. old.

49. Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi-és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő. 9–21. old.
50. Ormos Mária (1969): Franciaország és a keleti biztonság, 1931–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest. 65. old.
51. NICOLOSI 2005. 287.
52. MNL OL/K 70/334. csomó/1932-II-1-Olaszország. Accord sur l'exportation, Semmering.
53. PRITZ 1982. 93–94.
54. ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 16. Patto a Quattro. Szám nélkül. Io testo del Patto politico di intesa e di collaborazione fra le quattro potenze occidentali, 1933. március 18.
55. Ormos Mária (1969): Franciaország és a keleti biztonság, 1931–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest. 190–210. old.
56. Pritz Pál (1982): Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején: 1932–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest. 115. old.
57. Réti György (1998): Budapest–Róma Berlin árnyékában. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 77–83. old.
58. Magyarország, 1927. január 1. 3. „Politikusok nyilatkoznak az országgyűlés feladatairól és a külpolitika problémáiról.”
59. DDI. Serie 8, vol. 5. 342. irat. Colonna (budapesti olasz követ) Cianónak, 1936. november 3.
60. Ádám Magda (1968): Magyarország és a Kisantant a harmincas években. Akadémiai Kiadó. Budapest. 171–190. old.
61. A müncheni egyezménytől a bécsi döntésig tartó események részletes tárgyalását lásd: Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek I. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő. 124–160. old.
62. Réti György (1998): Budapest–Róma Berlin árnyékában. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 145. old.
63. MNL OL K 64/83. csomó/33.a tétel. 1938. 1403/res. pol. Villani (budapesti olasz követ) Apornak (a külügyminiszter állandó helyettese) és Kuhlnek (követségi tanácsos), 1938. nov. 18.
64. A Kárpátalja visszacsatolásáról alkotott olasz álláspontról lásd korábbi tanulmányom: Hamerli Petra (2014): Olaszország viszonya a magyar revízióhoz, különös tekintettel Kárpátalja visszacsatolására. Scientia Denique, 2014/1. szám. 40–50. old.
65. MNL OL K 64/83. csomó/33.a tétel. 1938. 1340/res. pol. 6871. Villani Apornak és Kuhlnek, 1938. nov. 11.
66. MNL OL K 63/71. csomó/7. tétel/7/7. XXIV. 51 pol-1939. Villani Csákynek, 1939. márc. 20.
67. MNL OL. K 63. 2. csomó. 1939 – 1. tétel. 163/pol. 1939. Villani Csákynek, 1939. augusztus 3.

68. DDI. Nona serie, vol. 5. 473. irat. Ghigi (bukaresti követ) Cianónak, 1940. augusztus 23.
69. Az Usztasa államról magyarul lásd: Sokcsevits Dénes (2011): Horvátország a 7. századtól napjainkig. Mundus Novus Kiadó. Budapest. 520–529. old.
70. Ormos Mária (1987): Mussolini. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 389–405. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASMAE), Affari Politici 1919–1930 és Affari Politici 1931–1945.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). Politikai Osztály Iratai (K 63) és Politikai Osztály Reservált Iratai (K 64).

Forráskiadványok

Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 6. Libreria dello Stato. Roma.

Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Ottava serie, Volume 5. Libreria dello Stato. Roma.

Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Nona serie, Volume 5. Libreria dello Stato. Roma.

Mussolini, Benito (2000): A fasizmus doktrínája. Gede Bt, Budapest.

Egykorú forrás

Mosca, Rodolfo (1928): L'Ungheria contemporanea. Zanichelli Editore. Bologna.

Rothermere, Harold Sidney Harmsworth (1939): My Campaign for Hungary. Eyre and Spottiswoode, London.

Sajtó

Az Est (1927. április 3.), Magyarság (1927. január 1.), Pesti Napló (1926. augusztus 31.)

Emlékirat

Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat Kiadó. Budapest.

Tanulmányok

Aradi Gábor (2002): A san remo-i tárgyalások magyarországi előkészülete. Innen: <http://www.natarch.hu/szemle/20023/aradi.htm>. Utolsó letöltés: 2016. október 21.

- Hornyák Árpád (2004): A mohácsi beszéd. In: III. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Az integrálódó Európa politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet. Pécs. 272–276. old.
- Murber Ibolya: A felíveléstől a stagnálásig. A Heimwehrek magyar és olasz kapcsolatai, 1927–1929. *Külügyi Szemle*, 2010/2. szám. 129–172. old.
- Nicolosi, Simona: La politique étrangère italienne en Europe Danubienne: le projet Brocchi. In: *Specimina nova dissertationum ex Institutio Historico Universitas Quinqueecclesiensis*, 2005/2. szám. 283–291. old.
- Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). *Történelmi Szemle*, 1971/1–2. szám. 133–156. old.
- Romsics Ignác (2005): Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei, 1918–1938. In: Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, Osiris 2005. 132–176. old.
- Vizi László Tamás (2013): „Hiszem és remélem, hogy...hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés”. Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. *Közép-Európai Közlemények: Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata*. 2013/4. 7–38. old.

Könyvek

- Ádám Magda (1981): *A Kisantant*. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Ádám Magda (1968): *Magyarország és a Kisantant a harmincas években*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bucarelli, Massimo (2006): *Mussolini e la Jugoslavia 1922–1939*. B. A. Graphis Editore. Bari.
- Candeloro, Giorgio (1992): *Storia dell'Italia moderna*. Volume nono. *Il fascismo e le sue guerre*. Casa Editrice Feltrinelli. Milano.
- Carocci, Giampiero (1969): *La politica estera dell'Italia fascista*. Editore Laterza. Bari.
- Caroli, Giuliano (2009): *La Romania nella politica estera italiana, 1919–1965: luci e ombre di un'amicizia storica*. Nagard Editore. Milano.
- Candeloro, Giorgio (1992): *Storia dell'Italia moderna*. Volume nono. *Il fascismo e le sue guerre*.
- Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924*. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931*. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015): *A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi-és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.
- Gulyás László (2016): *A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek I. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése 1937–1939*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.

- Hamerli Petra (2015): A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO), Magyarország és Olaszország a két világháború között. Közép-Európai Közlemények, 2015/4. szám. 140–153. old.
- Hamerli Petra (2014): Magyar–olasz kapcsolatok a padovai fegyverszünettől a Tanácsköztársaság végéig. In: Zachar Péter Krisztián (szerk.): Diplomácia, emancipáció és egyházpolitika. Modern Minerva Könyvek 7. Heraldika. Budapest. 154–214. old.
- Hamerli Petra (2014): Kísérlet Magyarország újrafelfegyverzésére: a szentgotthárdi fegyverbotrány. In: Döbör András, Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig: Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola által 2014. április 25-én, Szegeden szervezett tudományos konferencia előadásaiból. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 85–94. old.
- Hamerli Petra (2014): Olaszország és Trianon. In: Székely Tünde (szerk.): Innováció és kreativitás a tudományban konferenciakötet. Romániai Magyar Doktoranduszok és Fittal Kutatók Szövetsége (RODOSZ). Kolozsvár. 101–125. old.
- Hamerli Petra (2015): Olasz propaganda a magyar revízió érdekében, 1927–1936. In: Tavasz Szél – Spring Wind 2015. Esterházy Károly Főiskola. Eger. 491–506. old.
- Hamerli Petra (2014): Olaszország viszonya a magyar revízióhoz, különös tekintettel Kárpátalja visszacsatolására. Scientia Denique, 2014/1. szám. 40–50. old.
- Hamerli Petra (2015): The Hungarian-Italian Support of the Croatian Separatism between 1928 and 1934. West Bohemian Historical Review, 2015/ 1. szám. 51–70. old.
- Hornák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum Könyvkiadó. Újvidék.
- Kerekes Lajos (1973): Az első osztrák köztársaság alkonya: Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nemes Dezső (1964): A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Ormos Mária (1969): Franciaország és a keleti biztonság, 1931–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Ormos Mária (1984): Merénylet Marseille-ben. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Ormos Mária (1987): Mussolini. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Pritz Pál (1982): Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején: 1932–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Réti György (1998): Budapest–Róma Berlin árnyékában. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Sokcevitcs Dénes (2011): Horvátország a 7. századtól napjainkig. Mundus Novus Kiadó. Budapest.
- Vagnini, Alessandro (2015): Ungheria: la costruzione dell’Europa di Versailles. Carocci Editore. Roma.
- Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó. Pozsony.